

Dr Luka ĐAKOVIĆ

PRIOLOG OSVJETLJAVANJU NASTANKA I RAZVOJA
RUDNIKA »LJUBIJE« DO 1941. GODINE

Poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, austrougarske vlasti su se odmah pobrinule da među prvim mjerama gotovo sva prava i povlastice bogatih naslaga ruda i prostranih bosanskohercegovačkih šuma proglase državnim erarom, tj. državnom svojinom.

Preduzimanjem ovih mjera cilj nove okupatorske vlasti bio je sasvim jasan. Nastupajući u Bosni i Hercegovini kao isključivi rudarski preduzetnik, austrougarska uprava je željela da velika prirodna bogatstva zaposjednutih pokrajina osigura za razvoj svoje, prije svega, teške industrije, obezbjeđujući dovoljne rezerve vitalnim granama proizvodnje, posebno ratnoj industriji.

Potrebno je, međutim, napomenuti da austrougarske vlasti nisu tako postupile sa rudnim blagom drugih jugoslavenskih zemalja koje su se nalazile u sklopu Monarhije. Naprotiv, na primjer, u Hrvatskoj i Sloveniji država je samo izuzetno nastupala kao rudarski preduzetnik, prepuštajući ovo naročito značajno polje privredne djelatnosti isključivo privatnoj inicijativi i eksploataciji. U Hrvatskoj država nije imala ni jednog rudarskog posjeda, osim rudnika uglja u Sremu, koji je u to vrijeme bio u sastavu Slavonije u Vrdniku, koji je mađarska vlada otkupila od privatnika, namjenjujući mu ulogu jake mađarske kolonije i u cilju mađarizacije. Slična je tendencija bila i austrijske vlade kada je od privatnika otkupila rudnike u Velenju i Zabukovcu kod Celja, dok u Dalmaciji država i nije imala nikakvog rudarskog posjeda.¹⁾

Čime se može objasniti ovakav stav ili ovakva proizvodno-ekonomska orijentacija crno-žute Monarhije prema Bosni i Hercegovini? Zašto ova atraktivna i perspektivna rudna i šumska bogatstva »preko noći« postaju državno vlasništvo? Po čemu je Bosna i Hercegovina izuzetak u prostranom habzburškom carstvu ili velikom dijelu okupirane balkanske teritorije, odnosno jugoslavenskih zemalja?

Sva ova i druga pitanja imaju logičan odgovor u činjenici da je austrougarska okupacija naslijedila dugovjekovnu tursku okupaciju i zajedno s njom anahronične feudalne društveno-ekonomske odnose, u kojima u to vrijeme nije bilo savremene industrijske proizvodnje. Bosna i Hercegovina je tada, za nove osvajače, bila praktično nepoznata oblast koju je trebalo geološki ispitati, pa zavisno od rezultata koji bi obećavali sigurne i brze profite, u nju i njena prirodna bogatstva i investirati. To je Monarhija i učinila kao država, pri čemu je privatni kapital, odnosno mlada austrijska i mađarska buržoazija bila trenutno po strani, čekajući svoju šansu. Taj isti kapital bio je i te kako zainteresovan kad su u pitanju već provjereni i sigurni izvori profita iz rudnih ili šumskih kapaciteta drugih krajeva naše zemlje pod okupacijom Monarhije. Tu se, po našem uvjerenju, nalazi ključ za razumijevanje događaja i objašnjenje za hitnu odluku da državni erar predstavlja cjelokupno rudno i šumsko bogatstvo Bosne i Hercegovine.

1) Ing. dr Ivo Turina: Deset godina državnog rudarstva 1918-1928. godine. Spomen knjiga »Deset godina kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, Bgd. 1929. godine.

Sa istovjetnim činjenicama se mogu objašnjavati i akcije austro-ugarske državne vlasti u preduzimanju veoma opsežnih geoloških poslova ispitivanja rezervi i mogućnosti eksploatacije, prije svega, željezne rude, uglja, nemetala i šuma, jednom riječju, svih prirodnih bogatstava za koje je postojala mogućnost racionalne industrijske proizvodnje. Tako će se u Bosni i Hercegovini na istraživanjima naći većina tada najglasovitijih geologa onoga vremena, kao što će biti: dr Fridrih Katzer, Bruno Walter, E. Kittl, A. Bittner, E. Mojsisowies, E. Teitze i mnogi drugi.

To je rezultiralo u otvaranju i eksploataciji mnogih rudnika u Bosni i Hercegovini, kao na primjer:

1. Rudnika uglja Kreka, otvorenog 1885. godine, sa eksploatacijom lignita u vrijednosti od tri i po do četiri hiljade kalorija i godišnjom proizvodnjom od oko tri stotine hiljada tona. U rudniku je 1917. godine bilo zaposleno 1.089 rudara sa prosječnom dnevnom proizvodnjom od oko 1.068 tona lignita.
2. Rudnika mrkog uglja u Zenici, osnovanog 1880. godine, koji je sadržavao od četiri do četiri hiljade osam stotina vrijednosnih kalorija i godišnjom proizvodnjom od oko 250.000 tona. U rudniku je 1917. godine bilo zaposleno 1.280 rudara sa dnevnom proizvodnjom od oko 665 tona.
3. Rudnika mrkog uglja u Kaknju, osnovanog 1900. godine sa vrijednosti pet do pet i po hiljada kalorija i godišnjom proizvodnjom od oko 150.000 tona. U rudniku je 1917. godine bilo zaposleno 779 rudara sa prosječnom dnevnom proizvodnjom od 610 tona uglja.
4. Rudnika mrkog uglja Breza, otvorenog 1907. godine sa četiri do četiri hiljade petsto kalorija i godišnjom proizvodnjom od 120.000 tona. U rudniku je 1917. godine bilo zaposleno 622 rudara sa prosječnom dnevnom proizvodnjom od oko 530 tona uglja.
5. Rudnika mrkog uglja u Banjaluci, osnovanog 1896. godine, kalorične vrijednosti od tri hiljade šesto do četiri hiljade i dvjesto kalorija i godišnjom proizvodnjom 30.000 tona. U rudniku je 1917. godine bilo zaposleno 130 rudara, a dnevna proizvodnja je iznosila 105 tona uglja.
6. Rudnika mrkog uglja Moslovare kod Kotor-Varoši, osnovanog 1918. godine od četiri do pet hiljada kalorija vrijednosti i godišnjom proizvodnjom od oko 25.000 tona. U martu 1918. godine u rudniku je bilo zaposleno 130 rudara.
7. Rudnika mrkog uglja u Mostaru, otvorenog 1918. godine u vrijednosti od četiri do četiri hiljade i petsto kalorija i godišnjom proizvodnjom od oko 50.000 tona uglja.
8. Rudnika mrkog uglja Ugljevik kod Bijeljine, osnovanog 1917. godine od tri hiljade petsto do četiri hiljade kalorija vrijednosti i godišnjom proizvodnjom od 15.000 tona. U 1917. godini u rudniku su zaposlena 72 rudara, a vrijednost dnevne proizvodnje iznosila je oko 21 tonu uglja.
9. Rudnika željezne rude sa topionicom u Varešu, osnovanog 1884. godine. (Željezna ruda se sastojala od hematita koji je u sebi sadržavao 65 do 70% željeza i siderita koji je sadržavao 45 do 48% željeza). Godišnja proizvodnja željezne rude u Varešu iznosila je oko 2.000.000 kvintala.
10. Rudnika željezne rude u Ljubiji, otvorenog u junu 1916. godine (Ljubijska željezna rudača sastoji se od limonita koji sadržava 50 do 60% željeza i siderita koji u sebi ima 45 do 48% željeza.). Godišnja proizvodnja rudnika Ljubije već u 1917. godini dostigla je 3.000.000 kvintala iskopane željezne rude. U 1917. godini u rudniku je bilo zaposleno 1.123 rudara, sa maksimalnom dnevnom proizvodnjom od oko 2.000 tona željezne rude dnevno.
11. Rudnika manganove rude Čevljanovići, osnovanog 1882. godine, te Solana u Kreki, osnovane 1892. godine, koja je godišnje proizvodila 800.000 hektolitara slane vode i 250.00 kvintala soli i Solana u Šimin Hanu, osnovana 1894. godine sa približno istom proizvodnjom koju je imala i Solana u Kreki.

12. S obzirom da ćemo se nešto detaljnije u ovom radu baviti rudarskom proizvodnjom Bosanske krajine, spomenimo još i to da je u Lješljanima, srez Bosanski Novi, radio rudnik mrkog uglja, vlasništvo »Dioničkog društva za industriju uglja u Lješljanima« u kome je 1913. godine sa 226 rudara proizvedeno 306.275 kvintala uglja u vrijednosti od 236.773 kruna, a 1917. godine u rudniku je bilo zaposleno 335 rudara koji su proizveli 202.784 kvintala uglja u vrijednosti od 383.119 kruna.²⁾

Kratak pregled godišnjih istraživanja željezne rude

Osnovne podatke o otvaranju rudnika u Bosni i Hercegovini iznijeli smo iz razloga, što je početak njihove proizvodnje istovremeno značio i stvaranje modernog industrijskog proletarijata, dakle uporedo s tim i sindikalnog i radničkog pokreta, što će u kasnijem razvoju biti od velikog značaja.

No, u prvom redu su došli do izražaja interesi za istraživanjem željezne rude u Bosni i Hercegovini, što potvrđuje i činjenica da su na njenom području već do 1910. godine istražena i ispitana čak 32 nalazišta rude i to:

- Željezno rudište kod Bihaća (Zapoljac, Majdan i Turija te Troškište ispod kule Risovac. Na ovom nalazištu su otkriveni i ostaci ranije topionice željeza.

- Rudište kod Bosanskog Novog koje se svrstava u dvije grupe: Žurinog potoka i Blagaja te nalazišta i trockišta u području doline Japre.

- Spomenuta rudišta u području Japre podijeljena su na: Čele na Pionici, Vukići, Srpska Raska, Rastik, Ljeskov dol, Ličani (Agici) i Drenova glava.

- Rudišta oko Ljubije: Rudonja i Čengići. U užem području Ljubije spadalo je: Veliko Brdo, Jezero i Briševo Gornje, zatim Rid, Čaire i zapadna strana Hodžine Kose, te rudna nalazišta Stare Rijeke i Starog Majdana: Runjevica, Majdanuša, Litica, Nova, Jerkovača, Trešnjica, Briševo, Rudina, Mihajluša, Atliño Brdo, Bukovača, Skorac, Ciganuša, Drenovac, Novska Ruda, Dimačevo Brdo, Vukulja i nalazišta kod Vršuše na gradini i kod Ališića.

- Nalazišta željezne rude u području Sanskog Mosta ispitivana su istočno i južno od Sane: Strnište, Previja, Srnušika i Jazavac. Rudišta južno od brda Razboj i istočnim nalazištima pripadali su: Suhodol i Krnjevuša, Gornja Sela, Barlovac, dok su južna bila: Donja Kamenica, Sudrma, Ježevica, Grbačevaca, Gradine, Tomajići, Rida i Klimenta.

- Nalazišta željezne rude u predjelu Stratinske: u dolini rijeke Krivaje, Vujača u predjelu Modre, Lušće Polje i Viluško Polje.

- Pojave željezne rude na Motajici planini.

- Rudišta u predjelu Ključa.

- Pojave željezne rude u Lisinji planini i jugozapadno od Varcar-Vakufa (Mrkonjić-Grada).

- Željezne rude kod Sinjakova i graničnog područja istočno od Plive, te pojave željeza kod Starog Majdana u području Vrbasa, sjeverno i zapadno od Donjeg Vakufa.

- Željezne rudne pojave kod Korenića i okoline sela Hematita.

- Željezna rudišta na Nikolinom potoku, zapadno od Bugojna.

- Željezne rudne pojave u jugoistočnom predjelu Vlašić planine, Knježnice i Dnolučke planine.

- Željezna rudišta u Vratnici planini i njenom pogorju, te Radovan planini, jugoistočno od Bugojna, između Gornjeg Vakufa i Fojnice.

- Željezne rudne pojave kod Goleša, gdje je posebno naglašeno da postoji i veliki željezni blok magnetita, koji sadrži čak i do 66% željeza u sebi.

- Pojave željezne rudače u okolini Travnika (Orašac i Lisac).

2) Magyar Grszdgos Levéltár (Mađarski državni arhiv u Budimpešti): Spisi odbora zajedničkih poslova br. 153-744/1917, podaci o bosanskoj rudarskoj i toplonlčarskoj industriji.

- Željezna ruda u kraju oko Busovače, jugozapadno i južno.
- Željezne rudne pojave na Blatnici, na zapadnoj strani Mahinjače planine.
- Magnetitne pojave kod Borovice i Vijake.
- Posebno su ispitana nalazišta željezne rude u Varešu i njegovoj okolini:
 - a) rudište Slatina — Saski Do, Smreka i Droškovac,
 - b) rudište Brezik,
 - c) rudište Pržići,
 - d) rudišta kod Daždanskog,
 - e) rudne pojave kod Potoka,
 - f) rudne pojave kod Ponikve,
 - g) rudišta oko Borovice, gornje i donje,
- Željezne pojave kod Srednjeg i Čevljanovića.
- Željezne pojave u istočnoj Bosni: Krivaja, Žeravica, Varošica, Vučevići, čajniče, Rudo i Foča.

Ukazano je i na značajnije pojave željezne rude u neposrednoj okolini Fojnice i Kreševa, te

- Željezna rudišta kod Jablanice i pojave magnetitne rude kod Prozora.
- Konačno, ispitane su i pojave željezne rude u Hercegovini, sjeverno i zapadno od Podorošća i Zubaca kod Trebinja.³⁾

Između dva rata nastavljena su geološka istraživanja. Ilustracije radi, izdvojićemo samo neka zapažanja i rezultate geologa Tihomira Jakšića do kojih je došao 1938. godine.⁴⁾

U području planine Kozare, koja se pruža pravcem sjeverozapad - jugo-istok, na sjevernoj strani željezničke pruge normalnog kolosijeka Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi — Sunja, nalaze se raznovrsna rudna ležišta od "kojih su, izuzev uglja, najvažnija ležišta manganovih ruda. Najznatnije i najmnogobrojnije pojave, kako tvrdi već spomenuti geolog, manganove rude nalaze se u području banjalučke Kozare, koja obuhvata, prema njegovoj skici, uglavnom prostor između Ivanjske. Postoje, takođe, mnoge pojave istih ruda i na drugim područjima koje su za vrijeme Austro-Ugarske bile temeljitije istražene⁵⁾ i na koje se u svojoj studiji Tihomir Jakšić samo ovlaš poziva. Konstatujući da cjelokupno područje, u kome se nalaze bogata rudna nalazišta, pripada državnim zaštitnim i rudarskim poljima, Jakšić kao stručnjak Državne rudarske direkcije pokušava da svojom studijom podstakne otvaranje novih rudnika na ovom području.

»Ukupno uzev, u Banjalučkoj Kozari na odnosnom terenu ima preko dvadeset mjesta na kojima se nalaze pojave manganovih ruda, ali su one u priličnoj mjeri rastrkane. Ipak, kad se bolje osmotri, uviđa se da se mogu da dovedu u vezu sa opštim pravcem pružanja ove planine i da one drže taj pravac u nekoliko paralelnih zona. Na žalost, za sve ove rudne pojave ne može se za sad tvrditi da predstavljaju rudna ležišta u pravom smislu, ali pojedine to jesu sigurno, te, prema tome, mogu imati izvesne rudarsko-ekonomske važnosti«.⁶⁾

No, predaleko bi nas odvelo nabranje i ukazivanje na sva geološka istraživanja i rezultate do kojih se došlo. Navedene primjere iznijeli smo zbog toga da ukažemo na velika prirodna bogatstva ovoga kraja i Bosne i Hercegovine u cjelini, te na mogućnosti njihovog racionalnog korištenja. Zbog ograniče-

3) Dr Fridrich Katzer: Die eisenerzlagertstätten Bosniens und der Hercegovina, Wien, 1910. godine.

4) Tihomir Jakšić: Pojave i ležišta manganovih ruda u Banjalučkoj Kozari, Rudarski zbornik br. 1 iz 1938. godine.

5) Bruno Walter: Beitrag zur kenntnlss der erzlagertstätten Bosniens, Wien, 1887, Str. 72-85.

Inače, područje Bosanske krajine posebno je geološki ispitivao za potrebe rudnika manganove rude čevljanovići kod Semizovca, odnosno rudarske zadruge "Bosnia" belgijanac geolog Ing. Maurice Sluys. Doduše, i sam već pomenuti geolog dr Fridrich Katzer je takođe još 1906. godine u saopštenju »Die geologischen Verhältnisse des manganerzgebietes von čevljanović in Bosnien«, objavljenom u Beču, upozorio na znatne mogućnosti rudnog blaga srednje i zapadne Bosne.

6) Već citirani članak geologa Tihomira Jakšića »Pojave i ležišta manganovih ruda u Banjalučkoj Kozari«.

nog vremena i prostora, nešto detaljnije ćemo se pozabaviti proizvodnjom i razvojem procesa eksploatacije željezne rude u Ljubiji, što smo kao osnovni zadatak i odredili naslovom ovog priloga.

No, prije toga treba napomenuti da je osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine stvorena nova država, koja je, pored ranijeg rudnog posjeda u Srbiji, postala vlasnik i državnog erara u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Sloveniji, proglašivši vlastitom svojinom državna preduzeća u kojima je ona uživala sva prava i povlastice. Tako je i rudnik Ljubija, poslije sloma austrougarske monarhije, pripao pod uprvu Direkcije državnih preduzeća, koja je, s obzirom da se najveći broj državnih rudnika nalazio u Bosni i Hercegovini, svoje sjedište imala u Sarajevu. Ova Direkcija je u svom sastavu imala četrnaest (14) rudnika uglja i dva rudnika željezne rude (Ljubija i Vareš).⁷⁾

Radi lakšeg praćenja slijeda događaja vezanih za razvoj rudnika Ljubije, potrebno je učiniti jednu napomenu. Naime, pri izradi ovog priloga korištena je samo ona relevantna historijska građa (do koje se ovog trenutka moglo doći), koja se odnosi na proizvodne procese rudnika Ljubije od otvaranja rudnika 1916. do početka 1941. godine. To je uslovilo da se i u metodološkom pogledu opredijelimo na razmatranje bitnih karakteristika same proizvodnje, uslovljene opštim privrednim stanjem i ekonomsko-političkim kretanjima u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. godine.

Međutim, rudnik Ljubija je značajan privredni objekat šireg regiona Bosanske krajine u kome je bio zaposlen na jednom mjestu najveći broj radnika, tako da taj objekat u cijelom međuratnom periodu predstavlja određeno žarište radničkog i sindikalnog pokreta. Dalje, s obzirom na karakteristike i specifičnosti same rudarske proizvodnje u mnogostrukoj strukturi zaposlenih, u Ljubiji su se nalazili radnici iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, pa i Jugoslavije, tako da su ovaj privredni objekat i region imali i širi značaj. Jer, sticajem opštih prilika i ekonomskog stanja, u godinama poslije završetka prvog svjetskog rata, dolazilo je, s jedne strane, do znatne fluktuacije radne snage, a s druge, do sve većeg regrutovanja novih radnika iz bliže i dalje okoline rudnika, pa je struktura zaposlenih imala pretežno radničko-seljačko obilježje. Takvo stanje, pored ostalog, podsticalo je veću aktivnost sindikalnog i radničkog organizovanja i djelovanja uopšte, a svakako i prihvatanje ideja i programa Komunističke partije Jugoslavije, što je svoj puni smisao jedinstva i radničko-seljačkog zajedništva imalo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji 1941–1945. godine na ovom području.

U ovom prilogu, međutim, nije bilo moguće dati prikaz cjelokupnosti razvoja i aktivnosti sindikalnog i radničkog pokreta u Rudniku »Ljubija« između dva rata. To pitanje, po svome značaju u okviru kompleksa društvenih procesa, koji su se u to vrijeme odvijali u radničkom i sindikalnom pokretu, uzeto u cjelini, zaslužuje poseban tretman jer predstavlja naučni problem koji zahtijeva i zaslužuje posebnu obradu.

Za rekonstrukciju razvoja događaja vezanih za otvaranje rudnika željezne rude u Ljubiji, najbolje će nam poslužiti izvještaj generala Stjepana Sarkotića, poglavara Bosne i Hercegovine i komandanta 15. i 16. korpusa austrougarske vojske upućenog Ministarstvu rata Monarhije na njegov zahtjev.⁸⁾

»Ratna nužda za željezom ponukala nas je da posegnemo za ovim, u Bosni najpristupačnijim i za produkciju u velikom stilu najprikladnijim, ležištima željezne rudače« — konstatuje već na početku svoga izvještaja general

7) U sastav Direkcije državnih rudnika u Sarajevu ulazili su rudnici: Kreka, Ugljevik, Zenica, Kakanj, Breza, Banjaluka, Moslovar, Mostar, Vrdnik, Velenje, Zabukovac, Senjski rudnik, te rudnici u Ljubiji i Varešu.

8) Magyar Grázágos Levéltár (Državni mađarski arhiv u Budimpešti): Burijanova akta br. 18:36/916.

U arhivskoj ostavštini grofa Istvana Burlišna, dugogodišnjeg ministra Zajedničkog ministarstva finansija (u čiju je nadležnost spadala i Vrhovna uprava Bosne i Hercegovine) i zajedničkog ministra spoljnih poslova Austrougarske Monarhije, nalazi se i kopija izvještaja generala Stjepana Sarkotića, koji je on 15. februara 1916. godine uputio Ministarstvu rata Monarhije na njegov zahtjev.

Sarkotić. On dalje navodi da su ga stručnjaci pouzdano obavijestili da se — kako to on navodi — na području Ljubije prostiru veoma bogate naslage kvalitetne željezne rude. On se upušta u interpretaciju rezultata do kojih su geolozi u svojim ranijim istraživanjima došli, pa doslovce iznosi sljedeće:

»Sam rudokop se prostire na čitavoj površini brda zvanog »Javorik« koji se proteže od sjevera prema jugu i to u poprečnoj dužini od 1.300 metara, u širini od 500 metara, te od podnožja brda pa do vrha u okomitoj visini 160 metara. Cijelo brdo nije neprekidna i jednaka željezna rudača, nego ruda leži na dužini brda u tri velika, po kakvoći rude nešto različita ležaja, a između njih se uvališe, gdje više, gdje manje, jalove zemlje»⁹⁾

Da bi se što bolje potkrijepila ova tvrdnja u izvještaju, ulazi se i u analizu kvaliteta i količine željezne rude na području rudnog nalazišta Ljubije, konstatujući da je u dosta velikoj debljini rudnog sloja sa površine limonit, koji u dubljim slojevima prelazi u siderit.

Prilazeći uz izvještaj igeološku kartu šireg područja ovog regiona, поближе se ucrtavaju lokacije koje bi prve došle u obzir za eksploataciju pri eventualnom otvaranju rudnika. Tako se u izvještaju i karti najsjeverniji dio nalazišta označava i naziva »Jazavac«, srednji »Adamuša«, a južni »Litica«. Urtane i imenima označene lokacije poslužiće i zato da se Ministarstvu rata prezentiraju i procjene o količini željezne rude u nalazištu Ljubije.

Prema ovim procjenama srednja dužina ležišta »Jazavac« iznosi oko 100 metara, »Adamuša« 200 metara, a »Litica« 80 metara. Prosječna srednja dubina »Jazavca« 200 metara, »Adamuše« 100 i »Litice« 160 metara.

Iz vodeći iz navedenih podataka čiste matematičke operacije, u izvještaju se konstatuje da, uzevši visinu cjelokupnog nalazišta (okomitog 160 metara), količine nalazišta imaju sljedeće vrijednosti: »Jazavac« i »Adamuša« zajedno 6,400.000 kubnih metara rude, dok bi u nalazištu »Litici«, s obzirom na samo sedam njenih gornjih tavana (jer joj se visina kreće samo 80 metara), sadržali 1,088.000 kubnih metara željezne rude. Iz vodeći dalje računicu do kraja, kaže se da je u ukupnom zbiru samo na spomenuta tri nalazišta otkriveno 7,488.000 kubnih metara, odnosno 30,000.000 tona željezne rude.

Na osnovu ovih podataka donosi se decidan zaključak da, »ako bi se 300 radnih dana danomice dobivalo 200 vagona rudače, to bi već ova otkrivena i sigurno poznata količina bila dovoljna za eksploataciju rudnika narednih 50 godina«.¹⁰⁾

Treba napomenuti još i to da od navedenih količina jedna trećina otpada na limonit, a preostale dvije trećine su siderit.

Na kraju izvještaja general Sarkotić, da bi se ogradio, moli Ministarstvo rata da ono formira stručnu komisiju i da je uputi na lice mjesta gdje bi se još jednom provjerili navedeni podaci.

Ministarstvo rata je od Sarkotića zatražilo i analizu kvaliteta rude. Uzimajući rezultate do kojih je došao geolog dr Fridrih Katcer, Sarkotić dostavlja sljedeće podatke o kakvoći željezne rude u Ljubiji:

»Jazavac«

43—59% željeza
1—2,6% mangana
2,8—13,7% kremične kiseline
0,161—0,266% fosfora
0,018—0,026% sumpora

9) Ibidem.

10) Ibidem.

»Adamuša«

46,85—56,109/0 željeza
1,21—2,68% mangana
14,30—3,90% kremične kiseline
0,177—0,348% fosfora
0,007—0,03% sumpora

Siderit

26,40—4,45% željeza .
2,05—2,06% mangana
4,70—4,55% kremične kiseline
0,119—0,112% fosfora
0,037—0,051% sumpora

»Litica«

57,46% željeza
2,05% mangana
2,90% kremične kiseline
trag fosfora¹¹⁾
0,034% sumpora

OTVARANJE I PROIZVODNJA RUDNIKA »LJUBIJA«

Poslije primljenog izvještaja i analize kvaliteta željezne rude u Ljubiji, Ministarstvo rata, shodno tradicionalnoj pedantnosti Monarhije, uzelo je uzorke rude u Ljubiji i razaslalo ih u više željezara i laboratorija tražeći njihovu analizu, na osnovu kojih je u Beču utvrđeno da ljubijski limonit sadrži 49,82% do 50,28% željeza i 1,88% do 1,95% mangana, a siderit 38,96% do 40,17% željeza i 1,79 do 1,87% mangana.¹²⁾

Tek poslije temeljito provejerenih podataka, donesena je odluka da se u junu 1916. godine pristupi otvaranju rudnika. Sa koliko se sredstava i sa kakvom ažurnošću pristupilo pripremnim investicionim radovima, najbolje govori podatak da se već u decembru 1916. godine dnevno proizvodilo 360 tona rude u novootvorenom ljubijskom rudniku, a u 1917. godini rudnik već počinje maksimalnu dnevnu proizvodnju od 2.000 tona iskopane rude na dan. U rudniku je, kako je već rečeno, bilo zaposleno 1.123 rudara.¹³⁾

Rudnik je, za svoje vrijeme, bio zaista opremljen najmodernijom tehnikom i savremenom tehnološkom opremom, što zaslužuje da se ovdje, makar i kratko, zadržimo na opisivanju njegove tehničke opreme i načina proizvodnje.

U cilju što stručnijeg dobivanja željezne rude i što ekonomičnijeg poslovanja, cijela visina rudnog brda bila je razdijeljena na trinaest, kako se to zvalo, tavana ili spratova, od kojih je najdonji iznosio 21 a svi drugi tavan po 12 metara visine. Na ovim tavanima položeno je ukupno oko 15 km željezničke pruge uskog 60 cm kolosijeka na taj način da je osam gornjih tavana u cijeloj svojoj dužini bilo pokriveno dvostrukim kolosijecima, a pet donjih spratova jednokolosiječnom prugom. Otkopavanje rude vršilo se od vrha prema dnu. Ovu radnu operaciju vršilo je pet velikih parnih bagera (glibodera). Svaki bager imao je kašiku za hvatanje zemlje od dva kubna metra te je u neprekidnom radu od 10 sati mogao odstraniti oko 1.000 kubnih metara zemlje. Bageri su trpali zemlju u željezna kolica, kakvih je na brdu bilo 220 komada, a parne lokomotive su ih odvozile do tzv. sipa gdje je jalova zemlja ispražnjivana. Za ovaj dio posla na tavanima je služilo 15 parnih lokomotiva od kojih je 12 bilo potpuno novih, izgrađenih 1916. i 1917. godine u Njemačkoj. Parne lokomotive bile su 40 do 60 HP jačine, a služile su za odvože-

ni Ibidem.

12) Ibidem.

13) Izvještaj uprave rudnika željezne rude u Ljubli upućen 30. decembra 1917. godine Zemaljskoj vladi u Sarajevu. Arhivska ostavština ing. Dragutina Tlbolda, Sarajevo, JNA 12/1.

nje zemlje, dovoženje rudače te za dovoz potrebnog uglja i drugih materijala od šestog tavana pa sve do vrha brda.

Uprava rudnika je po završetku potrebnih pripremnih investicionih radova podnijela i detaljan izvještaj o organizaciji rada i tehničko-tehnološkim metodama same eksploatacije i vađenju željezne rude.

Zbog specifične stručne terminologije poslužit ćemo se originalnim dijelom takvog teksta spomenutog izvještaja.

»U svrhu ustanovljenja, kako duboko u brdnu trupinu siže i kakove su vrsti rudača pojedinih ležajeva, u nutrini su na svakom tavanu gonjeni rovovi po prilici u sredini rudnih ležaja. Ovi su rovovi pojedinog rudnog ležaja smješteni tačno u jednom smjeru po tavanima, jedan nad drugim, da posluže i lakšem otpremanju dobivene rudače, čega radi su rovovi međusobno skopčani sa više okomitih oboroka (Sturzschnitte) od tavana na tavan i to kod ležaja »Jazavac« od vrha brda do razine glavnog otpremnog podrova tako, da čine t. z. otpremni sustav ležaja »Jazavac«. Pomoću ovog otpremnog sustava silazi na pojedinim tavanima dobivena rudača, obarana u spomenuta betovana oborokna iz tavana na tavan, dalje presipavana sve do u glavni otpremni podrov. U glavnom podrovu su oborokna predviđena željeznim gubicima i zaporima tako, da se oborena rudača može po volji trpati u jamska kolica. Za ovu svrhu služi 19 velikih po 2 cbm sadržavajući kolica koja se automatski na dnu ispraznjuju, jer imaju otvoreno dno. Jedna 35 HP jaka električna lokomotiva odvaža usipanu rudaču u skladište rudače nad kolodvorom. Sličan otpremni sustav je izgrađen i u rudnom ležaju »Adamuša«, ali taj još nije izgrađen do glavnog podrova, nego samo od vrha do šestog tavana, odakle se opet s vrha oborena rudača prevaža jednom 35 HP jakom električnom lokomotivom u oborokna sustava »Jazavac«.

Rudni ležaj »Litica« nema još nikako izgrađenog otpremnog sustava.

Glavni je podrov izidan željezno-betonskim pločama po Neubauerovom načinu, dok su ostali rovovi samo drvom osigurani, tek su otvori oborokna u rovovima sa svim u betonu građeni. Za dopremu potrebnog materijala na rudno brdo služi tzv. prva uspinjača, koja je dvopružna 100 m duga i spaja razinu kolodvora sa razinom glavnog podrova, providena je uzvorom (Haspel) za 10 tona tereta i 16 HP jakim elektromotorom. Za dopremu i otpremu materijala sa razine glavnog podrova na rudno brdo služi tzv. glavna 310 m duga dvopružna spuštača sa 30% usponom do na šesti tavan. Ova spuštača je providena sa na šestom tavanu postavljenom spustnom napravom, jakom za efektivni teret od 10 tona. Ova spustna naprava sastoji se iz jedne trobrazdne položene koloture s promjerom od 1700 mm, jedne dvobrazdne položene koloture s promjerom od 1300 mm, te iz dva zavorkola sa promjerom od 1630 mm. Cijela je naprava opremljena sa zaustavnim vijcima i providena vodom za hlađenje zavorkola. Ovoj upravi služe nadalje 2 uževodna valjka, 12 koselomnih i 60 uženosnih valjaka na ležajevima. Spustna su po 380 m duga, 25 mm promjera od ocjeli sa 150 mm² čvrstine.

Osim ove još postoje dvije sutežne spuštače na bubnjeve i to jedna 160 m duga, sa 28% usponom od razine glavnog podrova na treći tavan i služi u glavnom za spuštanje paljenog vapna, a druga 150 m duga spuštača 32% usponom od trećeg tavana na šesti tavan služi za spuštanje vapnenca dobivenog u kamenolomu na brdu.

U svrhu dobivanja vapnenca za paljenje vapna te kamena potrebnog za utvrđivanje rudničkih pruga otvoren je na šestom i sedmom tavanu kamenolom za vapnenac, što se nalazi pod rudnim ležajem »Litice«.

Vapnenac za paljenje vapna sa jednom 150 m dugom sipnicom od drveta, a iznutra limom postavljenom, sipa sa 6. tavana na 3. tavan, na kojem stoji jedna 12 m visoka vapnenica, građena iz kamena, iznutra postavljena ciglom sa obujmom za 8 cbm paljenog vapna.

Kamen za pruge na odgovarajuću veličnu hrušće na dvije hrustače postavljene u kamenolomu, a pogonjene svaka sa motorom na benzin 10 HP jakim i na kotačima postavljenim. Kamen se dobiva kao i željezna rudača pomoću najmodernijih vrtačih sprava i to tzv. vrtoklatova (Bohrmaschine) koji ima razne težine od 14 — 31 kg. teških po komadu, a 96 na broju, zatim se upotrebljava i 20 vrtačkih strojeva (Bohrmaschine) za vrtanje u vrlo tvrdoj rudači. Upotrebi vrtačih strojeva su potrebni željezni tronožni stalci, kojih je 48 na raspolaganju. Svakovrsnih dlijeta za vrtanje imade oko 22000 komada različite dužine na zalih. Kao pomoć kod vrtanja u nakopima služi 10 komada upora (Aufbruchstutze) sa automatskim pomicanjem izvođenim stisnutom vazduhu.

Sve vrtače sprave i pribor potječu od najbolje njemačke tvrtke Flottmann i rade na stlačeni zrak, koji dolazi od u dolini postavljenih kompresora. Zrakovod je građen iz Mannesmann željeznih cijevi u dužini 500 m sa 200 mm promjerom i siženašestitavan, a odatle se razgranjuje zrakovod po svim visinama tavanima sa cijevima od 130 mm promjera u duljini od 2800 m. Od ovih potonjih se dijeli stlačeni zrak u cijevi sa 60 mm promjerom, koje dovode u ukupnoj duljini od 2800 m zrak na sama mjesta vrtanja.

Za dobavu vode na rudno brdo je položen vodovod od ljevanih željeznih cijevi sa 60 mm promjerom, kojim se dovodi voda od pumpne stanice kod Tomručkog potoka, pa do na vrh brda, gdje se nalaze dva vodonakupa. Jedan vodonakup je od željeznog lima sa 16 chm obujma i drži vodu za industrijske svrhe.

Od njega odvođe vodovodne cijevi vodu k položajima Glibodera, spremištima za parne lokomotive, kao i na glavnu spustaču za hlađenje zavornog pojasa.

Drugi vodokup je za pitku vodu, te je iz betona u zemlji sa 20 chm obujma i u vezi stoji sa napravom za precjeđivanje potočne vode za pitku vodu. Duljina svega vodovoda je 2400 m. Jamskih kolica se nalazi na brdu oko 400 komada i to onih manje vrsti sa 0,78 chm obujma i služe otpremi rudače.¹⁴⁾

Spomenimo ovdje još i koje su sve građevine uz objekt bile na radilištu. Prije svega, nalazila su se četiri spremišta za lokomotive od kojih je jedno bilo izgrađeno od dasaka, a tri od betona pokrivena ljepenkom, svako za po četiri lokomotive. Na radilištu je postojala i bravarska radionica, izgrađena doduše od dasaka, 20 metara duga, a šest široka i pokrivena katranisanom ljepenkom. Ova radionica nalazila se na šestom tavanu i bila je snabdjevena tokarskim strojevima, strojevima za bušenje željeza, frez mašinom i slično. Zatim, bila je izgrađena i kovačnica namijenjena, prije svega, oštrenju svrdlova i dlijeta, a i ona je takođe bila izgrađena od dasaka, 20 metara duga, a 16 široka i pokrivena ljepenkom. Kovačnica je bila sanbdjevena sa potrebnim strojevima za oštrenje dlijeta i do 10 metara dužine, zatim sa bušilicama za željezo sa četiri ognjišta i dva zidana dimnjaka. U kovačnici je vršen popravak svih bušačih sprava, a pored toga nalazio se i magazin za skladište željeznog pribora i alatnica. Na radilištu je bio i magazin dinamita i smještaj upaljača. Radilište je posjedovalo i električnu radionicu koja je imala 24 kvadratna metra prostora, te spremište za odlaganje alata u kome se nalazilo: 640 lopata, 540 krampova, 23 čuskiye, 250 čekića, 200 rudarskih motika, 5 teških dizalica i raznog drugog materijala koji je služio kao rezerva. Uz električnu radionicu bila je podignuta i zgrada u kojoj se nalazio transformator jačine 10 kilovata, koji je struju od 3150 pretvarao na 220 volti za rasvjetu gradilišta. Nadalje, na sedmom tavanu bila je izgrađena rudarska kancelarija zapremine 116 kvadrata. Zgrada je bila sa četiri sobe, verandom, hodnikom, klozetom i pokrivena dvostrukim crijepom. Na jedanaestom tavanu nalazio se četverosoban stan upravnika rudnika.

14) Ibidem.

U izvještaju se posebno ističe da su potpuno riješeni problemi uskladištenja i otpreme željezne rude. Skladište je izgrađeno na samoj stanici uskotračnog kolosijeka željezničke pruge Ljubija—Prijeđor, odnosno uzdignuto iznad stanice tako da se oborni nivo, na koji su se istrpavala jamska kolica sa rudom, podudara sa nivoom glavnog otpremnog podrova koji je obuhvatao četiri kolosijeka za ispražnjavanje kolica.

Spremište je bilo dugo 70 a široko 10 metara, podignuto od betona. Ostala konstrukcija spremišta se sastojala od greda impregniranog mekog drveta, te sa 5 cm debelim brvnima obloženo. Spremište je daskama i katranisanom ljepenkom bilo pokriveno i osvijetljeno električnom rasvjetom. Ono je bilo razdijeljeno na dvanaest obornih odjela koji su bili pregrađeni brvnima i limom okovani, a ukupna zapremina iznosila je oko 100 kubnih metara rudače. Svaki oborni dio imao je prema željezničkoj stanici jedan pomoćni žlijeb sa zaporom za isipavanje rude u željezničke vagone. Da bi se zimi zapriječilo smrzavanje vlažne rude, spremište je bilo snabdjeveno i cijevima za grijanje toplim vazduhom, koji je tjerao za to posebno postavljeni ventilator. Za zagrijavanje spremišta bilo je postavljeno sedam parnih kotlova u zidanoj ložionici kraj skladišta. Željeznička stanica bila je snabdjevena i užima za ranžiranje željezničkih vagona u dužini od 106 metara i jednim elektromotorom.

Cijeli rudnik sa svim uređajima i naseljima rasprostirao se na 720 dunuma privatnog posjeda i 1000 dunuma državnog zemljišta.

Rudnik je bio spojen sa državnom i industrijskom željeznicom »šipad« sa Prijeđorom u dužini od 18 kilometara i 900 metara, kojom se moglo prevesti dnevno više od 2.000 tona rudače. To je bila uskotračna 76 cm izgrađena nova željeznička pruga koja je od skladišta rudnika preko stanice Ljubija—Islam, Ljeskare, Dubočaj vodila na Baltine Bare, gdje je presijecala »šipadovu« industrijsku prugu i paralelno pored nje išla do Prijeđora. Pruga je išla sjeverno od rudnika Ljubije da bi preko Ljubije Islam i Ljeskare skretala južno do serpentana, koje su bile duge 7 km i 700 metara. Iz Baltinih Bara vodila je pruga sjeveroistočnim pravcem u Prijeđor. Od stanice rudnika Ljubije pruga je imala pad u dužini od 857 metara 29 promila, a odatle je prelazila, na pad od 20 promila na dužini 496 metara. Dalje je pruga takođe imala pad od oko 12,5 promila sve do stanice Ljeskare u dužini od 3.024 metra. Odavde je pruga prelazila u uspon prosječno 7,3 promila sve do stanice Dubočaj i mosta preko Sane koji je dalje po ravnicu vodio sve do Prijeđora. Na kilometar i po ispred Prijeđora pruga je prelazila Sanu mostom dugačkim 71 metar, a zatim i rijeku Gomjenicu kod Prijeđora sa dva mosta: prvim dugačkim 48 a drugim 32 metra. Nedaleko od stanice u Dubočaju pruga je prolazila kroz tunel dug 193 metra.

Pored navedenog, uz rudnik su postojale i slijedeće zgrade i radionice: zgrada za smještaj kompresora, mašinska radionica, stolarska radionica, telefonska centrala, vodovod, kolonija, pumpna stanica, peć i zgrada za spaljivanje fekalija, parna praonica, kino, zgrada kamenoloma, ciglana, centralna kancelarija, stan upravnika, kasino, činovnička baraka broj 1, 2 i 3, radničke kuće br. 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509 i 511, činovnička zgrada broj 801, magazin živežnih namirnica, ambulanta, vatrogasna baraka, hemijski laboratorij, pekara, staje za konje, radničke barake br. 13, 15, 16, 25, 28, 30 i 31, Direkcija industrijske pruge i rudnička bolnica.

Nešto više pažnje poklonili smo opisivanjem zato što će u rudniku između dva rata biti malo investicionih ulaganja.

RAZVOJ RUDNIKA »LJUBIJE« IZMEĐU DVA RATA

Kada je riječ o proizvodnji i razvoju rudnika željezne rude između dva rata, tj. od 1918. do 1941. godine, onda njegovu djelatnost moramo posmatrati u sastavu Direkcije državnih rudnika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kraljevine Jugoslavije.¹⁵⁾

Rudnik »Ljubija« je, kao što smo to ranije rekli, otvoren ratne 1916. godine, da bi cjelokupna njegova produkcija služila potrebama ratne proizvodnje Monarhije, te su s toga i sve količine iskopane rude otpremane u željezare širom Austro-Ugarske.

U Bosni i Hercegovini austrougarske vlasti nisu izgradile veće kapacitete za preradu željezne rude, osim topionice u Varešu, izgrađene 1882. godine i Zenici, veoma skromnih proizvodnih kapaciteta, koji nisu mogli zadovoljiti ni samu proizvodnju željezne rude u Varešu, te se više od polovine vareške rude izvozilo.

Slomom Austro-Ugarske Rudnik u Ljubiji je došao u veoma nezavidnu situaciju. Proizvodnja u Rudniku je obustavljena sve do aprila 1922. godine, jer nova Direkcija državnih rudnika nije uspjela napraviti nove aranžmane i sklopiti ugovore sa stranim partnerima o isporuci željezne rude. U zemlji, kako smo to već napomenuli, nije bilo dovoljno prerađivačkih kapaciteta, dok su postojeći, zbog zastarjele tehničke opreme i tehnologije, kao i male produkcije, radili sa gubicima, ili je njihovo poslovanje bilo na granici rentabilnosti.

Ova činjenica će davati osnovno obilježje poslovno-proizvodnom razvoju ne samo Rudnika »Ljubije« nego i Željezare i Rudnika u Varešu. Direkciji državnih rudnika je, doduše, nekako pošlo za rukom da u aprilu 1922. godine sklopi, makar i nepovoljan ugovor o isporuci rude na strano tržište i da otpočne sa proizvodnjom u Ljubiji, ali će nakon četverogodišnjeg isteka roka ovog ugovora, Rudnik ponovo 1925. godine dospjeti u teškoće slične onima prije aprila 1922. godine. U kasnijem periodu, naročito poslije 1930. godine, odjeci svjetske ekonomske krize ozbiljno će se odraziti i na proizvodnju i poslovanje naših rudnika. Uostalom, kako se to odražavalo na same proizvodne prilike u Ljubiji, najbolje se vidi iz sljedećih podataka:

U budžetskoj 1931/32, 1932/33. i 1933/34. Rudnik u Ljubiji je poslovao sa gubitkom i to:

1931/32. sa 5,787.874 dinara

1932/33. sa 3,271.443 „

1933/34. sa 2,179.900 „

Poslije tog perioda prilike u Rudniku su se nešto poboljšale, što se vidi i iz završnih računa o njegovom poslovanju, jer je budžetsku 1934/35. završio sa 2,793.933 dinara čistog prihoda, koji će se u 1935/36. povećati na 3,178.859 dinara, ali se ni tada kapaciteti Rudnika nisu mogli potpuno koristiti. Od ovih posljedica Rudnik se sporo oporavljao i tek će od 1936/37. godine, u kojoj je ostvario čist prihod od 9,434.218 dinara, Rudnik otpočeti sa intenzivnijom proizvodnjom.

Gotovo potpuno identično kretali su se i poslovni rezultati Rudnika, Visoke peći i Ljevaonice u Varešu.

15) O razvoju državnog rudarstva u Bosni i Hercegovini između dva rata, pored već spomenutog ing. dr. Ive Turine, pisao je i Ing. Dragutin Tibold. Posebno bih upozorio na njegov rad: Rudarstvo u Bosni i Hercegovini od 1919-1929 godine objavljeno u »Tehničkom listu« — organu Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata 28. februara 1930. godine, str. 52-59, Beograd, Zagreb, Ljubljana.

U 1934/35, 1935/36 i 1936/37 budžetskoj godini bilanse završnih računa Vareša bilježile su sljedeće iznose:

Rudnik	U budžetskom periodu		1936/37. -
	1934/35.	1935/36.	
	tona	tona	tona
Proizvodnja	52.470	75.080	109.425,30
Prodaja	52.836,20	74.015,83	106.171,51
Proizv. trošak na LD	68,51	74,98	76,41
Utržak na LD	82,91	95,67	107,79
Dobitak rudnika LD	+ 2,306.069,72	+939.020,29	+3,162.746,44
<i>Visoka peć</i>			
Proizvodnja	21.526	22.712.800	34.450
Prodaja	16.891.454	19.725.510	36.288,54
Proizv. trošak na LD	1.097,28	1.103,72	911,26
Utržak na tone	1.271,01	1.222,59	1.113,25
Dobitak visoke peći +	2,615.070,23	1,879.910,62	6,107.540,58
<i>Ljevaonica:</i>			
Proizvodnja tona	2,486.667	2,615.511	4,349.058
Prodaja tona	1.416.572	2,283.325	5,790,91
Proizv. trošak na t. D.	4.761,01	4.543,62	3.481,29
Utržak na tona t. D.	5.327,11	4.118,80	3.949,99
Dobitak Ljevaonice +	1,081.071,46	1,722.525,44	665,653,83

Dakle, čist prihod od Rudnika, Visoke peći i Ljevaonice željeza u Varešu u budžetskoj 1934/35. godini iznosio je 1,081.071 dinar i 46 para.*Godine 1935/36 ukupno 996.405 dinara i 47 para, a 1936/37. godine 9,935.940 dinara i 85 para.

Međutim, rudnici uglja poslovali su sa različitim finansijskim rezultatom.

Primjera radi, navedemo podatke iz završnih računa iz 1936/37, odnosno 1935/36. budžetske godine iz koji proizlazi sljedeće:

Ugljenokopi	Čist dobitak ili gubitak		Razlika + —
	1936/1937.	1935/1936.	
Kreka	4,108.436,80	4,854.236,82	— 745.800,82
Ugljevik	510.828,82	690.074,11	+ 179.245,29
Zenica	2,187.041,89	185.621,43	—2,372.663,32
Kakanj	10.978.318,69	7,379.747,85	+ 3.598.570,84
Breza	1,859.277,72	201.670,42	+ 1,657.607,30
Banja Luka	2,691.033,15	900.212,89	—1,790.820,26
Maslovar	1,395.229,94	615.077,93	— 780.152,01
Mostar	728.370,71	1,013.799,44	—1,742.170,15
Vrdnik	1,594.707,06	2,871.151,80	+ 1,276.444,74
Velenje	513.601,96	664.485,63	+ 152.883,67
Zabukovca	712.091,30	816.981	+ 104.889,70
Senjski Rudnik	4,812.767,87	2,679.203,70	+2,133.564,17
UKUPNO	+ 11,425.896,25	+9,754.396,30	+ 1,671,599,95

Dakle, ukupni zbirni pokazatelji finansijskog poslovanja sarajevske Direkcije državnih rudnika sredinom tridesetih godina davali su pozitivne rezultate. Ujedno treba napomenuti da su u posmatranim godinama državni rudnici bili najveće industrijsko preduzeće u kraljevini Jugoslaviji u kome je bilo zaposleno 11.000 rudara i 420 stalnih službenika. Državni rudnici su davali

jednu trećinu cjelokupne proizvodnje uglja u staroj Jugoslaviji (druge dvije trećine isporučivane su iz Trbovlja koje je bilo u vlasništvu Dioničkog društva i ostalih rudnika uglja, koji su bili u privatnom vlasništvu, dok je država bila gotovo isključivi posjednik željezne rude (Vareš i Ljubija).

Kako se kretala proizvodnja uglja, željezne rude, sirovog željeza i livne željezne robe u godinama između dva rata, vidi se iz sljedećeg uporednog pregleda:

Godina	Ugalj tona	Željezna ruda tona	Sirovo željezo tona	Liv. roba tona
1925/26.	1,176.767	182.691	6.797	2.811
1926/27.	1,239.030	331.878	18.105	2.331
1927/28.	1,427.144	392.154	20.004	3.887
1928/29.	1,537.930	395.014	30.687	3.767
1929/30.	1,676.090	453.253	32.073	6.395
1930/31.	1,746.120	362.674	34.376	8.094
1931/32.	1,632.069	98.371	26.362	5.401
1932/33.	1,596.703	19.180	13.452	3.682
1933/34.	1,464.323	57.674	26.312	3.171
1934/35.	1,364.545	170.779	21.526	2.496
1935/36.	1,488.054	251.059	22.712	2.615
1936/37.	1,528.590	453.738	34.450	4.349
1937/38.	1,615.000	350.000	35.000	3.800
1938/39.	1,747.000	600.000	70.000	5.000

Ukupna proizvodnja željezne rude u cijeloj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kraljevine Jugoslavije iznosila je u 1928. godini 439.480 tona, u 1929. godini 427.945 tona, u 1939. godini 431.188 tona, u 1931. godini 133.410 tona, u 1932. godini 26.634. tona itd. iz čega proizlazi da je država bila glavni proizvođač željezne rude, a to se isključivo odnosilo na rudnike u Ljubiji i Varešu.¹⁶

Prije polaska na posmatranje još nekih pitanja vezanih za život i rad samog ljubijskog rudnika, recimo još i to da smo iznešenim stanjem u državnim rudnicima u cjelini, u kojima je i bio zaposlen najveći broj metalurških i rudarskih radnika Bosne i Hercegovine, željeli ukazati i na specifičnost bosansko-hercegovačkih radnika zaposlenih u ovim granama industrijske djelatnosti, koja se sastojala u činjenici da je državni kapital koji je, pored zakonitosti kapitalističkog društva (jer je i on u krajnjoj konzekvenci kapital vladajuće buržoazije), imao i svoje posebne čudi i »ozakonjene« običaje. Ovo se manifestovalo, ne samo u rigoroznijim zahvatanjima čistog prihoda, dakle, u bespoštednoj eksploataciji radnika nego i u činjenici da je za državu produkcija željeza i uglja predstavljala stratejske proizvode. U takvim okolnostima energično se suzbijala čak i legalna borba radničke klase za svoja minimalna prava. Gotovo svki štrajkački pokret, na primjer, država je onemogućavala vanrednim, pa i vojnim zakonima i sredstvima.

Državni kapital se, u stvari, pojavljuje u dvostrukoj ulozi. S jedne strane, kao vlasnik sam utvrđuje godišnje budžete, suvereno odlučujući o svim raspodjelama i potrošnji, a, s druge strane, poreskim instrumentarijumom zahvata višak prihoda.

16) Navedeni podaci uzeti su iz Izvještaja Direkcije državnih preduzeća u Sarajevu za odnosne godine, koji su zatim upoređeni sa odobrenim budžetskim sredstvima Direkcije državnih rudnika u Sarajevu i njenim završnim bilansima o rezultatima poslovanja.
Arhivska građa se nalazi u već spomenutoj ostavštini ing. Dragutina Tibolda.

Do koje mjere je žed za zahvatanjem prihoda bila izražena, vidi se iz sljedećeg podatka. Državni kapital je, krojeći tekuće godišnje budžete, redovito dovodio rudnike da od te iste države uzimaju kratkoročne kredite uz kamatnu stopu od 7%, čak i za isplatu rudarskih nadnica.

Ilustracije radi, a i da potkrijepimo izrečenu tvrdnju, poslužimo se još nekim podacima prihoda, rashoda i čiste dobiti Državnih rudarskih poduzeća sljedećih budžetskih godina:

Godina	Prihodi	Rashodi	Čist dobit	¹ % dobitka
1925/26.	313,404.182,94	280,973.401,00	32,431.281,94	11,5%
1926/27.	333,104.907,83	284.765.316,24	48,339.591,59	16,98%
1927/28.	355,835.275,72	292,824.771,54	63,010.504,18	21,51%
1928/29.	379,142.558,75	325.019.008,76	54,123.547,99	16,65%
1929/30.	413.904.568,06	348,089.546,37	65,815.021,69	18,91%
1930/31.	390,199.835,21	334,251.030,80	55,948.804,41	16,74%
1931/32.	349,946.286,05	304,071.454,73	45,874.831,32	15,09%
1932/33.	244,078.109,11	204,288.854,34	39,789.254,77	19,48%
1933/34.	228,480.928,65	201,999.837,85	26,481.088,80	13,11%
1934/35.	207,853.799,79	196,677.565,45	11,176.234,34	5,68%
1935/36.	225,640.843. —	204,758.730. —	20,882.113. —	10,20%
1936/37.	253,249.254. —	220,517.092. —	34,732.162. —	15,75%
1937/38.	270,135.000. —	244,275.000. —	25,880.000. —	10,58%
1938/39.	345,245.000. —	322,096.208. —	23,148.792. —	7,19%

Kretanje kratkoročnih budžetskih kredita uz 7% kamatnu stopu bilo je sljedeće:

Budžetski kredit za 1927/28. od 7,489.281 dinar

1928/29. od 9,074.991
 1930/31. od 8,508.010
 1931/32. od 8,020.964
 1932/33. od 6,396.820
 1933/34. od 5,866.586
 1934/35. od 4,496.755
 1935/36. od 3,117.512
 1936/37. od 4,591.872
 1937/38. od 3,870.000
 1938/39. od 4,700.000 „ ”)

Situacija sa odobravanjem budžetskih sredstava državnim rudnicima najbolje se vidi i iz riječi samog generalnog direktora Direkcije rudarskih poduzeća koje je, uz obrazloženje prijedloga budžeta za 1937/38. budžetsku godinu, uputio ministru finansija:

»Pri sastavljanju ovoga prijedloga budžeta Direkcija se pridržavala Uputstva za sastav budžeta, ali nije mogla u svemu da postupi po zadnjim izdatim uputama gospodina Ministra finansija od 23. juna 1937. godine Pov. br. 161-VII/37, jer stvarne potrebe, bezuvjetno povećanje materijalnih rashoda radi povećane proizvodnje, pogotovo kad se uzme u obzir da su se za godinu 1936/37. od 46.321.790 dinara, a za budžetsku 1937/38. godinu moraće se tražiti naknadni kredit od oko 80,000.000 dinara, jer budžetom odobreni krediti neće biti dovoljni za normalan rad poduzeća.«¹⁷

17) Ibidem.

18. Ibidem.

p. Rudari ljubijskog rudnika bili su u još osobenijoj situaciji, jer im je kao Damaklov mač nad glavom visio i strani partner, odnosno ugovor sa stranim potrošačem, koji je, koristeći se teškom ekonomskom i društvenom situacijom i u Jugoslaviji, a i stanjem na svjetskom tržištu, stalno snižavao cijene željeznoj rudači.

Sa Privredna politika i orijentacija kraljevine Jugoslavije išla je za tim da ulaže veća finansijska sredstva u nove investicije, ali ne i u crnu metalurgiju, koja je tražila kompletna rješenja. Uprava državnih rudnika upozorava nadležne organe, da, kako se to kaže, uzimajući za primjer izvoz željezne rude iz Ljubije stranim proizvođačima, koji »tu istu rudu vraćaju u zemlju u obliku željezne robe, ali po pedeset puta većoj cijeni.«¹⁹

— Ukazujući, dalje, da se u pogledu investicija i održavanja opreme ne preduzimaju gotovo nikakve mjere, u izvještaju rudarske uprave stidljivo se konstatuje: »Ova Direkcija nije bila do sada u mogućnosti da dovrši program za izvođenje raznih radova i investicija u vezi sa proširenjem topionice i livnice u Varešu, kao i rudnika u Zenici, te uvođenjem elektrifikacije, nego je taj program još u radu. Za provođenje ovih radova i investicija, neće biti dovoljno sredstava iz fondova, pa će biti potreban veći investicioni zajam.«²⁰

Iz ovoga proizlazi, da se na nove investicije u Rudniku u Ljubiji, nije ni pomišljalo. Naime, već ranije smo napomenuli da se počev od 1934/35. godine, proizvodnja Rudnika u Ljubiji nekako stabilizira, sa čime su, kako izgleda, ne samo Direkcija državnih rudnika nego i država bili zadovoljni, tražeći dalju eksploataciju prirodnih bogatstava i radničke klase.

Kako su se kretali čisti prihodi rudnika u 1934/35, 1935/36, odnosno 1936/37. budžetskoj godini vidi se iz sljedećeg prikaza:

	1934/35.	1935/36 [^]	1936/37.	Razlika
Proizvodnja u tonama	118.309,00	174.455,00	344.312,23	169.857,23
Otprema u tonama	116.814,00	185.533,00	364.190,75	178.657,75
Proizvodni trošak				
na t Din .	52,91	46,59	39,93	6,66
Utržak	76,52	64,81	67,33	2,52
Cista dobit Din.	2,792.933,10	3,178.859,94	9,434.218,34	6,255.358,40
Učinak na nadnicu t.	1,43	1,52	1,72	0,20
Radnička zarada din.	33,18	32,60	32,85	0,20
Pogodnosti soc. prinž. D.	5,48	5,43	5 —	0,43
Neprodana zaliha t.	37.092.—	26.013.—	26.013,46	0,46
% rentabiliteta	+44.61«/®	+39.11®/»	+68.62°/.	29.51

h

19) Izvještaj Direkcije državnih rudnika u Sarajevu Ministarstvu ruda i šuma u Beograd od 20. juna 1938. godine, o stanju, proizvodnji i preradi željezne rude.
Ostavština ing. Dragutina Tibolda.
20) Ibidem.